
Adam Smith: Aydınlanma ve Toplum Felsefesi

◆

John Robertson

1 723 yılında doğan Adam Smith XVIII. Yy aydınlanmasının liderlerindedir. Günümüzde 'Politik Ekonomi'nin de kurucu babalarından sayılmaktadır. Aslen İskoçya'nın Kirkcaldy kentinden olan Smith, yaşamının büyük bir kısmını memleketinde geçirdi ve bir süre Glasgow Üniversitesi'nde profesör olarak öğretim üyeliği yaptı. İlk kitabı Ahlakî Duygular Kuramı (Theory of Moral Sentiments) 1759'da yayınlandı. İkinci ve asıl büyük çalışması Ulusların Zenginliği (Wealth of Nations) 1776'da XVII. Yüzyılın ıstıraplı mezhep kavgaları ve iç savaşın hemen sonrası ve XIX. Yüzyılın devrimci ayaklanmalarının öncesinde Smith, sürekli gelişen bir refah ve görülmemiş bir entelektüel serbestlik ortamında yaşadı. Aydınlanma çağdaşı Rousseau gibi Smith'de XVII. Yüzyılın büyük siyasal filozofları Hobbes'a ve Locke'a çok şeyler borçluydu. Smith'in en büyük başarısı siyaseti 'Ahlâk' ve 'İktisat'la birleştirerek yeni bir 'toplum felsefesi' yaratmaya çalışmasıdır. Smith, 1790'da tam da Fransız İhtilalinin ve Sanayi İhtilalinin dünyasını değiştirebileceği bir sırada öldü; ne var ki toplum felsefesi ölümünden sonra da etkisini sürdürerek bir sonraki yüzyılda hem Mill'e hem de Marx'a aynı anda kışkırtıcı bir ilham kaynağı oldu.

Adam Smith'in siyasal düşünürler arasına alınması tuhaf bir tercih gibi gözükebilir. Gerçekten de Smith'in ünü iktisat kuramcısı, onunda onun da ötesinde ötesinde modern iktisat biliminin kurucusu olmasından kaynakla-

nır. En tanınmış yapıtı Ulusların Zenginliği'nde de siyasete ekonomiden çok daha az yer verilmiştir. Bununla beraber, Adam Smith'i sadece bir iktisatçı olarak görmek yanlış olur. Düşüncelerinde siyasal boyut hep önemli bir yer tutmuştur. Onun için hem iktisat, hem de siyaset daha geniş, daha kapsayıcı bir felsefenin boyutlarıydı.

Bununla Smith'in, bu kitapta ele alınan diğer siyaset bilimciler gibi bir siyaset bilimcisi olduğunu söylemek istemiyoruz. Smith bir Aristoteles, bir Machiavelli, bir Hobbes veya bir Locke gibi beynini sadece siyasete adanmış bir düşünür değildir. Siyaseti, daha geniş bir felsefenin bir parçası olarak gördüğü düşünülürse onun Augustinus, Aquinas ve Calvin'e daha yakın olduğu söylenebilir. Ne var ki Smith, bu isimlerle de temel bir noktada ayrılmaktadır; Smith onlardan farklı olarak tamamen dünyevi konuları ele almakta; dini konulara hiç ilişmemektedir. Ne bir siyasal düşünür, ne de bir ilahiyatçı; Smith bir bakıma bu ikisinin arasında 'bir toplum filozofu' idi. Zaten özgürlüğü ve büyüklüğü de burada yatmakta idi.

Smith'in öğrencilerinden biri daha sonra onu toplum felsefesinin Newton'u olarak tanımlamıştı. Büyük dahiyle yapılan bu karşılaştırma Adam Smith'i abartılı şekilde yükseltmiş olsa bile, iki filozofun tarihî başarıları arasındaki benzerlik gerçekten de dikkate değer ölçüdedir. Isaac Newton XVII. Yüzyıl bilim hareketinin zirvesinde; kendinden önceki Francis Bacon ve Galileo'nun yaptıklarına dayanarak yeni bir 'Doğa Felsefesi' inşa etmeye çalışıyordu. XVIII. Yüzyıldaki Aydınlanma hareketinin entelektüel öncülerine göre Adam Smith de aynı konumdaydı. O da 'yeni toplum felsefesi'ni kendinden önceki bir çok düşünürün çalışmalarına dayandırıyor. Bu nedendir ki Smith'in toplum felsefesinin temalarını ve ilkelerini incelemeyen önce, bu felsefenin doğduğu tarihî çerçeveyi toplumsal ve entelektüel ortamı daha yakından ele almamız gerekiyor.

Adam Smith, 1723 yılında İskoçya (Kirkcaldy-Fife)'da doğdu. Babası doğumundan önce ölen Smith hiç evlenmemiş, hep annesiyle yaşamıştır. Duygu dünyasını bu şekilde sınırlayan Smith kendini tamamen araştırmaya, öğretmeye ve yazmaya adanmış; ancak yaşamının sonuna doğru bürokrasi- de bir görev kabul etmiştir ki, bu görev onu entelektüel çalışmalarından alıkoymuştur. Özel yaşamla ilgili bu özellik de Newton'la aynı benzerliği taşıyor, ama bununla entelektüel başarılar arasında ne gibi bir bağın olduğunu söylemek tamamen spekülasyon meselesi. En azından şu söylenebilir: Smith Newton'un aksine çevresinde sevimli bir olarak görüldü, utangaç, çekingen, hatta kendi düşüncelerini açıklamakta kışkanç ama etrafındakilerce benimsenen biri. Kaldı ki, bir toplum filozofunun şekillenmesinde, kişi-

P i y a s a

sel durumlar geniş toplumsal çerçeveden daha az önemlidir. Bu bağlamda denebilir ki, Smith'in bir İngiliz değil bir İskoç olması oldukça önemlidir. Günümüzden daha önemli, çünkü XVIII. Yüzyıl İskoçyası iktisadî, siyasal ve entelektüel açılardan İngiltere'den çok farklı bir toplum yapısına sahipti.

İngiliz ekonomisi XVI. Yüzyıldan itibaren büyüme ve gelişme rayına oturmuşken, İskoç ekonomisi ancak XVII. Yüzyılın sonlarında gelişmeye başlamıştı. Başladıktan sonra ise gelişme hızla seyretmeye başladı; rahatsız edici derecedeki geri kalmışlık bir yüzyılda refaha dönüştü. Dolayısıyla Adam Smith'in doğup büyüdüğü İskoçya olağanüstü bir iktisadî büyüme isteği sergiliyordu.

İskoçya, bu dönemde, büyük bir siyasal değişime de uğramış 1707 yılında parlamentosunun İngiliz Parlamentosuna dahil edilmesiyle birlikte resmî bağımsızlığını kaybetmişti. Bu siyasal değişim İskoçların toplum bütünlüğü için değerlerin ve kültürün önemine olan inançlarını pekiştirirken, diğer toplumları daha iyi anlamak için siyasal kurumları geniş bir çerçevede algılamak gerekliliğini de hatırlatmış oluyordu. Bunun da ötesinde değişim, İskoçlara siyasal ve manevi durumların iktisadî şartlardan bağımsız kalamayacağı; iktisadî gelişmenin değerlerde ve kurumlarda da değişime yol açacağını öğretiyordu. Bunlar, biraz sonrada göreceğimiz gibi Adam Smith'in toplum felsefesinin odak meselelerini teşkil ediyordu.

XVIII. yüzyıl İskoçyası bu farklı iktisadî ve siyasal deneyimlerin yanı sıra entelektüel görünümüyle de İngiltere'den ayrılıyordu. Kesinlikle denebilir ki, İskoçya Avrupa Aydınlanma akımına, İngiltere'den daha fazla açıktı. XVIII. Yüzyılın ilk yıllarında Napoli ile İskoçya'nın çok özel ilişkileri vardı. Neden olarak Napoli'nin de iktisadî geleceği, büyük güçlerle olan siyasal ilişkilerine bağlıydı ve Napoli'de de filozoflar tıpkı İskoçya'daki gibi iktisatla siyaset arasındaki bu bağları tartışıyorlardı. Buna karşın İskoçya'nın asıl ilham kaynakları 'Fransız Aydınlanması'nın düşünürleri idi. Adam Smith'in kendisi Voltaire'e büyük saygı duyuyor ve Rousseau'nun dehası önünde eğiliyordu. Ama en önemlisi Yasaların Ruhu (The Spirit of the Laws) adlı büyük yapıtında siyasetin geniş toplumsal çerçevede nasıl görülmesi gerektiğini anlatan Montesquieu idi. Montesquieu boşuna yeni toplumsal felsefenin Bacon'u olarak görülüyordu.

İskoçya'da Avrupa Aydınlanmasına duyulan sıcak ilgi sadece Adam Smith'den gelmiyordu. O, İskoç Aydınlanmacıları olarak adlandırılan bir avuç filozoftan biri idi. İskoç Aydınlanmacıları ülkelerinde yaşadıkları son siyasal ve iktisadî tecrübelerin yansıması olarak 'toplumun ilerlemesi' sorunu

üzerinde Avrupa'daki meslektaşlarından daha fazla duruyor ve bu bakımdan onlardan ayrılıyorlardı.

Bunlardan, Smith'in yakın arkadaşı ve çağdaşı David Hume, dikkate alınması gereken isimlerin başında geliyordu. Hume sadece soyut bilgi filozofu değil; aynı zamanda bir toplum filozofu idi. Toplum felsefesi iktisat ve siyasette ki belirli konuları ele alan bir yığın makale ile ortaya konmuştu.

Bu makalelerinde Hume, ekonomik kalkınma arzusunu temel konu olarak ele almakta; bunu sağlamak için ise değerlerde ve siyasal kurumlarda gerekli değişmelere ihtiyaç duyulacağını vurgulamaktadır. Smith'e göre sistematik olmayan Hume, gene de düşünceleriyle tam bir ilham kaynağı oluyordu. Yeni toplum felsefesini geliştirmede Newton'un Galileo'su gibi Hume'da Smith'in Galileo'su idi.

Smith'in toplum felsefesine olan sistematik yaklaşımını iki faktörle açıklayabiliriz: Birincisi Smith, Hume'dan farklı olarak 1751-1764 arasında Glasgow Üniversitesi'nde profesör olarak görev yapan bir akademisyen idi. Bu kürsüde verdiği Ahlak ve Hukuk dersleri, daha sonra ahlak, ekonomi ve siyaseti sistematik bir bütünlükle tek bir çerçevede toplayabilmesini sağlamıştı. Smith'in yaklaşımının arasındaki ikinci faktör onun felsefeyi anlama biçimiydi. Bu tamamen Newton'dan mülhem bir algılama biçimiydi. Smith, Newton'un felsefesini 'parçaları, diğer felsefi hipotezlerden daha sıkı birbirine bağlı bir sistem' olarak tanımlıyordu. Bu, Smith'i anlamak isteyenleri zorlayan bir özellikti. Bu yüzden de Smith'in toplum felsefesini anlamak mutlaka yazdığı ve yayınladıklarına dayanarak gerçekleştirilebilir. Hukuk dersleri notları, daha sonra yayınlanan yapıtlarında yer vermediği temaları bir 'giriş' olarak kapsamaktadır. Bununla birlikte, Smith'in toplum felsefesinin özüne inmek için asıl üzerinde durulması gereken Ahlakî Duygular Kuramı (Theory of Moral Sentiments) ve Ulusların Zenginliği (Wealth of Nations) adlı kitaplarıdır. Smith daha sonra özellikle hukuk ve hükümet meselesine değilen bir üçüncü çalışmaya başlamış; ancak ölümünden önce felsefi standardının altında kaldığını düşünerek bu çalışmasının müsveddelerinin yakılmasını istemiştir.

Smith'in hukuk derslerinde üç tema bütün derinlikleriyle işlenmiştir. Bunların birincisi adalettir. Smith daha derslerinin başında 'her hükümet sisteminin ilk ve en önemli önceliği adaletin sağlanmasıdır' diyordu. Smith adaleti dar anlamıyla, başkasının kişiliğine, malına ve şerefine zarar vermeden kaçınmak şeklinde tarif ediyordu. Diğer bir deyimle, onun adalet kavramı 'düzeltici' nitelikte olup; her bireye sahip olduğunun güvenini vermektir.

P i y a s a

Smith, adaletin daha geniş anlamda 'dağıtıcı' nitelikte olması düşüncesine katılmıyordu. Bu nitelik, kavramdan da anlaşılacağı üzere malların insanlara ihtiyaçlarına ve/veya niteliklerine göre dağıtılmasını içeriyordu.

Smith'in derslerinde geliştirdiği ve üzerinde durduğu ikinci tema; hükümetin kaynağı ve itaatın temelini ne olduğu idi. Smith, Hobbes ve Locke'un '...itaat, toplum üyeleri arasındaki toplumsal sözleşme veya anlaşmaya dayanmaktadır' görüşünü açıkça reddediyordu (Bununla Smith aynı zamanda, Locke'un itaat kuramında önemli bir yer tutan ve zaman zaman da Locke'u epey zorlayan Tanrı'nın rolünü inkar ediyordu). Bunun yerine Smith, itaatın basitçe, insanoglunun varlığını sürdürebilmek ve kendini yeniden üretebilmek için toplum olarak bir arada yaşama alışkanlığından kaynaklandığını savunmuştur. Ona göre itaat ilk olarak, otoriteye; özellikle servetle kazanılmış otoriteye duyulan basit bir saygıdan kaynaklanmış; bu daha sonra insanların adaleti sağlayan ve toplumda huzuru koruyan hükümete ihtiyaç duyması şeklindeki menfaat güdüsü ile daha da pekişmiştir. Böylece, Smith'e göre itaat alışkanlığının oluşması tedrici idi, uzun bir süreyi gerektiriyordu. İtaatin derecesi ve hükümetin gücü, toplumun tarihî gelişmişlik sürecindeki ulaştığı aşama ile orantılı idi.

Tarihî gelişme veya Smith'in 'toplum aşamaları' diye tanımladığı tema Smith'in derslerinde işlediği üçüncü önemli tema idi. Smith'e göre bir toplumun gelişmişlik aşaması, mensuplarının geçimlerini nasıl sağladıkları ile tanımlanabilirdi. Çünkü, insanların neyle, nasıl geçindikleri mülkiyet kavramını nasıl algıladıklarını; dolayısıyla adalet ve hükümet hakkındaki düşüncelerini göstermiş oluyordu.

En ilkel toplum, mülk ve hükümetten habersiz, avcı toplumu idi. İkinci aşama, mülk olarak hayvan sürüsüne sahip olunan çobanlık idi. Bu toplum şeklinde adalet ve hükümet kavramlarının ilk kaba şekilleri görülmektedir. Üçüncü ve dördüncü aşamalar tarım ve ticaret aşamalarıdır ki; dördüncüsü, doğal olarak üçüncüsünün gelişmesi ile gerçekleşmiştir. Bu aşamalarda mülkiyet ilişkileri gittikçe karmaşık bir hale gelmeye başlamıştır. Bu ise doğal olarak düzenli bir adalet sistemini sağlayacak güçlü hükümetlere duyulan ihtiyacı beraberinde getirmiştir. Şunu hemen belirtmek gerekir ki, bu kuram, ekonomik gelişmeye bağlı olarak belli bir adalet ve hükümet düzeyinin kendiliğinden gerçekleşeceğini savunmuyordu. Aksine, kuram hükümetlerin her aşamada ve özellikle de son ticarî aşamada karşılaşacakları problemlerin altını çizmeye çalışıyordu.

Derslerde yürüttüğü adalet, itaat ve toplumun tarihsel aşamaları tartışmaları Smith'in daha sonra geliştirdiği toplum felsefesi için vazgeçil-

mez temeller oluşturmuştu. Ancak yine de bunları temel başlangıçlar gibi görmek gerekir. Smith'inki toplum felsefesinden ziyade, ticarî toplumun felsefesidir denebilir. Nitekim toplum felsefesini sunmak için yayınladığı iki çalışmada da ticaret toplumunu, tarihî gelişmenin en üst basamağına oturtmuş ve bunu düşüncelerinin başlangıç noktası olarak seçmişti. Smith'in hedefi ticaret toplumunun ahlak, ekonomi ve siyaset alanlarında hangi ilkelerle iyi işleyebileceğini göstermekti. Bunu yaparak, Smith –daha sonra görebileceğimiz gibi- çağdaşlarına kendi toplumlarını daha iyi anlayabilmelerinin ve dolayısıyla onu düzeltip, daha da mükemmel bir duruma getirebilmenin yolunu göstermek istiyordu.

Smith'in ilk kitabı henüz Glasgow'da iken 1759 yılında yayınladığı Ahlakî Duygular Kuramı'ydı. Bu kitabında Smith, insanın ahlakî duygularını veya değerlerini nasıl elde ettiğini araştırıyordu. Kuramının temelini 'sempati' kavramı oluşturuyordu. Smith, sempati kavramını insanların birbirlerinin hareket ve davranışlarını izlemeleri ve bunun sonucunda onlarla ilgili ahlakî değerlendirmede bulunmaları şeklinde tanımlıyordu. İnsanların ticaret toplumunda bu yöntemle oluşturup saygıya değer buldukları değerlerin başında adalet ve basiretli olmak geliyordu. Adalet kavramının önemini altını çizmekle beraber, Smith basiretli olmayı, ticaret adamının özel bir niteliği olarak görüyor ve bunu büyük bir ustalıklarla işliyordu. Basiretli insan ihtiyatlı ve mütevazı, samimi, çalışkan ve tutumlu insandı. Aslında Smith'in analizleri çok daha karmaşıktı. İnsanlar sırf basiretli olmak için veya basitçe maddî ihtiyaçlarını karşılamak için basiret sahibi olmuyorlardı. Bunu, diğer insanların gözünde itibar ve ün kazanmak için yapıyorlardı. Basiretli oluşun gerektirdiği servet; diğerlerini etkilemek için gerekliydi, yoksa zengin olmak için değil. İnsanın temel ihtiyaçları –yemek, giyinmek; evin ve ailenin rahatlığı- en alt sıradaki bir işçinin ücreti ile de sağlanabilirdi; bunun ötesi, Smith'in ifadesi ile 'bu dünyanın bütün har gücü', servet, güç ve itibar edinmek içindi.

Bu ifade şekliyle Smith, aydınlanmacı çağdaşı Rousseau'nun ticaret toplumunun ahlâk anlayışına yönelttiği eleştirilerin farkında olduğunu gösteriyor ve üç katlı bir savunmada bulunuyordu. Smith'in ilk tartıştığı nokta şuydu: servet ve güç peşinde koşmak toplumda eşitsizliğe yol açsa bile böyle bir eşitsizlik dengeleyici bir etki de yaratmakta idi; çünkü bir kez insanların adalet duygusunu daha da kuvvetlendiriyordu. Adalet olmaksızın toplumda düzen ve barışın olması da imkansızdı.

Smith ikinci nokta olarak servetin mülkiyetindeki eşitsizliğin, fakirlerin her şeyden mahrum kalacakları anlamına gelmediğini söylüyordu. Smith'in ifadesiyle zengin adamın gözü midesinden daha büyüktür; dolayısıyla zengin

P i y a s a

adamın zorunlu ihtiyaçları, fakir adamdan daha fazla tüketeceği düşünülemez. Dahası, zenginler artı varlıklarını başkalarının ürettiği malları almakta harcarlar; böylece de zenginliklerini toplumun geri kalan kısmına yayarlar. Smith son olarak, biraz isteksizce de olsa toplumda, zenginler çoğaldıkça ahlakî değerleri çoğaltarak sahiplenme hassasiyeti de o ölçüde artar diyordu. Bu sadece adalet ve basirette değil, örneğin başkalarına karşı şefkatli davranma ve yardım gibi daha toplumsal ahlakî değerleri de güçlendirir diyordu. Smith'e göre daha öncekilerden farklı olarak ticaret toplumu bütün mensuplarına daha uygar ve ahlakî bir yaşam sunuyordu.

Buna karşın, Smith, ticarî değerleri savunma şeklinden memnun değildi. Bu nedenle, ölümünde kısa bir süre önce Ahlakî Duygular Kuramı'nı gözden geçirmiş ve yeni bir bölüm eklemişti. Bu bölümde Smith zengin ve güçlüyü takdir edip tapma ve fakiri takdir etmeyi ahlakî duygularımızın çürümesine neden olan en büyük ve en evrensel, durum olarak kabul ediyordu. Buna bir çözüm arayan Smith, ticaret toplumunun yıkıcı, çürütücü eğilimlerini erdem sahibi olan yeter sayıdaki adamın büyük bir iradeyle aşabilecekleri inancını belirtiyordu. Ancak Smith bu 'ahlak sahibi seçkinler' görüşünü daha ileri taşıyor; en fazla, tacirlerin gerçek erdem sahibi olmasalar bile, dürüst bir yaşam sürebileceklerini söylüyordu. Bunun ötesinde ticaret toplumunun ahlakî sorunlarına yanıtın başka yerde, siyaset ve kurumlar alanında aranması gerektiğini Ulusların Zenginliği'nde tartışıyordu.

Ulusların Zenginliği 1776 yılında, Smith'in Glasgow'dan ayrılıp, yabancı ülkelere gitmesi ve bir süre Londra'da kalmasını müteakip yayınlandı. Kitap, iktisadî bütün boyutları ile ele alan ilk yapıt olup, piyasa yasalarını açıklamasıyla ün kazanmıştır. Smith bu yasaları; 'doğal özgürlüğün açık ve basit sistemi' olarak sunuyordu. Ama hemen hatırlatmak gerekir ki Smith, ticaret toplumunun serbest pazar ekonomisini sırf serbestlik veya özgürlük uğruna yüceltmiyor; onu 'ekonomik büyüme' veya kendi ifadesiyle 'bolluğun sürdürülebilmesi' için bir koşul olarak görüyordu. Smith, ekonomik büyümenin –daha önceki toplum şekillerinin görmediği ölçüde- beraberinde eşitsizlik, daha fazla eşitsizlik getirdiğini getirdiğini itiraf ediyordu. Ama Smith, bir yığın iktisadî argümanla eşitsizliğin herkes için daha büyük refaha engel olmadığını; aksine herkes için daha büyük refahın özellikle nedeni olduğunu savunuyordu. Ticaret toplumu, iş bölümü ve piyasa sayesinde 'herkese refah' durumunu sağlayabilecek niteliğe sahip oluyordu. Bu sayede toplumun en alt düzeyinde olanlar bile sadece zorunlu ihtiyaçlarını temin etmekle kalmayacaklar; yaşamın diğer nimetlerinin de bir kısmını elde edebileceklerdi. Kısacası, Smith için piyasa ekonomisinin meşruiyeti, bazılarını değil, herke-

si zengin etmesinde aranmalıydı. Ayrıca Smith bir toplumun mutluluğunun her şeyden önce işçilerinin maddi durumunu iyileştirmesiyle ölçülebileceğini ısrarla söylüyordu.

Smith'e göre eğer serbest piyasa sistemini meşru kılacak şey evrensel zenginlik sağlaması olacaksa bu bir ütopya idi. Gerçekleşmesi beklenemezdi. Bu sistemin zayıf olduğunu göstermezdi; sadece sistemin önünde ne gibi engeller olduğuna işaret etti. Bu engelleri görebilmek için 'ulusların zenginliği'nin sadece iktisadi bir sorun değil, ancak aynı zamanda siyasal bir sorun olduğu; dolayısıyla da hükümetlerin işi olduğunu görmek yeterli olacaktı.

Ticaret toplumunun hükümeti Smith için büyük bir problem teşkil ediyordu. Bir defa Smith'e göre hükümet kurumunun kendisi 'üretmeyen' bir niteliğe sahipti. Çünkü, topluma adalet, savunma ve diğer hizmetleri sağlayan hükümet servet üretmiyor; tam tersine diğerlerinin ürettiği artı değerleri tüketiyordu. Ticaret toplumunun bundan daha ciddi olan problemi ise eşitsizlikle beraber sınıf çatışmasını da körüklemesiydi. Smith'in de tartışmaya açtığı gibi kapitalistlerin menfaatiyle, toplumun genel menfaati birbirine ters düşüyordu çünkü, toplumun refahı büyüdükçe kâr oranı düşme eğilimi gösteriyordu. Dolayısıyla diyordu Smith, kapitalistlerin 'halkı aldatma', hatta onları ezme istemeleri menfaatlerinedir, bu yüzdendir ki, hükümetlerin kendi lehlerine piyasaya müdahale etmelerini sağlamak için ellerinden geleni yaparlar. Smith'e göre bu durumda ticaret toplumunun diğer iki kesiminin, toprak sahipleri ile işçilerin, kapitalistlere karşı direnmeleri mümkün değildi. Ticaret toplumunda toprak sahipleri tembelleşiyor; işçiler ise daha fazla iş bölümü nedeniyle gittikçe kişiliksizleşiyorlardı.

Ahlaki Duygular Kuramı'nda ticaret toplumunun ahlaki durumu ile ilgili vardığı karamsar sonuçlar; bir bakıma hükümet meselesindeki bu teşhislerden kaynaklanıyordu. Her ne kadar Smith, bu konularda ahlaki bakımdan bir şeyler söylemese de, Ulusların Zenginliği'nde kurumsal ve siyasal çözümler üretmiştir. Çözümün ilki hükümetlerin rolünün sınırlı olması konusundaki ısrarı idi. Ona göre, bir hükümetin asli görevi mal güvenliği ve adaleti sağlaması idi. Aynı zamanda toplumu dış saldırılara karşı savunması idi. Ama hükümet, Smith'in adalet kavramını tanımlayışı gereği, ekonomik serbestliğe müdahale etmemeliydi. Hele serveti yeniden paylaşım, dağıtmaya kalkışmamalıydı. Smith bütün bu kurumların ekonomik standartların performansı ile işlemini öngörüyordu. Savunma ve adaletle uygun iktisadi kriterler uygulandığı ve zorunlu alt yapı hizmetlerine kullananların katkıları sağlandığı takdirde hükümetlerin verimsiz yükleri en aza indirilebilirdi.

P i y a s a

İktisadi ve sınırlı hükümette bu derece ısrar etmek, kapitalistlerin hükümeti kendi çıkarları için kullanmaya kalkmalarına mani olamıyordu. Bu tehlikeyi önleyecek tek şey, Smith'in önemle vurguladığı şekilde, ancak hükümetlerin topluma karşı sorumlu olmasıyla mümkün olabilirdi. Hükümetlerin topluma koyduğu vergi toplumun rızasıyla olmalıydı. Silahlı Kuvvetlerin subay kadrosu ise sivil toplumun doğal liderlerinden gelmeliydi. Smith, ayrıca temel eğitime, askeri eğitimin unsurlarının da konmasını; bu yolla da işçi sınıfının siyasal yaşamda bir rol oynamasının sağlanmasını tavsiye ediyordu. Bunun ne şekilde, nasıl olacağı konusunda fazla bir şey söylememekle beraber; anlaşıldığı kadarı ile Smith bütün işçi sınıfının katılımını değil, İngiliz Parlamentosunda olduğu gibi, temsili bir katılımı tercih ediyordu. Smith'in temsili parlamenter hükümet düşüncesi "Ulusların Zenginliğ'nde geliştirdiği Büyük Britanya ile Amerikan Kolonilerinin bir imparatorluk birliği kurmaları teklifinde ispatını bulmaktadır. Ulusların Zenginliği 1776 yılında ilk basıldığında bu görüş , kolonilerde başlayan ve aynı yılın sonuna doğru bağımsızlık ilanı ile sonuçlanan problem için iyi bir çözüm gibi gözüküyordu. Bu sorunu çözümlenmek için, Smith'e göre Britanya sadece sömürgelerin ticaretine koyduğu sınırları kaldırmakla yetinmemeli, sömürgelerin birleşik imparatorluk parlamentosunda temsili-ni de sağlayacak bir sistem geliştirmeliydi. Böyle bir sistem toplanan vergi ile orantılı olmalı; Amerikan vergisi büyük payı oluşturduğunda da meclis Londra'dan New York'a geçmeliydi. Burada Smith, bir bakıma 1707 yılından itibaren İskoçya'nın İngiliz Parlamentosu ile birleşmesini örnek alıyordu. Daha geniş bir çerçevede Smith, İskoçların öğrendiği tarihi deneyimi uyguluyordu: Bir ticaret toplumu siyasal kurumlarını iktisadi ilişkilerinin uluslar arası çerçevesine oturtmalı idi.

Smith tahmin edilebileceği gibi İmparatorluk birliği teklifinin bir ütopya olduğunu kabul ediyor ve bunun uygulanamaması durumunda Britanya hükümetince kolonilere bağımsızlık vermesi tavsiyesinde bulunuyordu. Önemli bir noktaya hemen işaret etmek gerekiyor. Smith, Ulusların Zenginliği'nin daha sonraki baskılarında bu tekliflerine artık yer vermemesini tavsiye edenlere kulak asmamış; sonraki baskılarda da bunlar yer almasına devam etmemiştir. Smith'in Amerika kolonilerinin bağımsızlıklarını elde etmelerinden sonra bu düşüncelerini yayınlamaya devam etmesi bize ütopyasına ne kadar önem verdiğini gösteriyor. Bir yerde Smith'in bu ütopyası; ekonomideki, doğal serbestlik ütopyasının –açık ve basit olan- siyasetteki karşılığı olarak görülmelidir.

Buna göre Smith'in bu ütopyalara olan bağlılığı, toplumsal felsefenin bütününü açan anahtar rolündedir. Felsefede olduğu gibi, siyasette de "ge-

nel sistemler” Smith için muazzam bir estetik cazibe sunuyordu. Sahip oldukları iç düzen ve tutarlılıkla siyasal sistemler, insanı, toplumun genel mutluluğu için çalışmaya teşvik ediyordu. Sistemin bu cazibesi, yasanın akıllı reformlarla yurttaşın huzur ve mutluluğunu sağlaması görüşüne götürüyordu. Smith yaşamayı, siyasal sistemin uygulamaları ile ilişkilendirirken oldukça dikkatli davranıyordu. Smith’in yaşamı ne Platon’un filozof-kralı; ne de Rousseau’nun yarı -tanrı insanıydı. Smith, yaşamının hiçbir zaman toptancı olmaması gerektiğini, reformları zaman içinde aşamalar halinde peş peşe uygulamasını; böylece sistemin, yurttaşın durumuna uyum sağlamasını özellikle belirtiyordu. Öyle görülüyor ki, Smith’in aklında kişisel yaşam değil parlamenter yasama; aniden ortaya konan büyük çaplı reformlar değil; ticaret toplumunun gelişmesine uygun sürekli kurumsal uyum değişiklikleri yatıyordu.

Ne kadar dikkatli yazılırsa yazılsın yasama kavramının vergi sisteminin veya ütopyalarının Adam Smith’in toplum felsefesinin arkasındaki ufku yansıttığını düşünüyorum. Bu felsefe basitçe ticaret toplumunu anlama felsefesi değil; aynı zamanda onu daha da ileri götürme felsefesi idi. Smith’e göre filozoflar, ticaret toplumunun sorunlarını anladıkları ölçüde ve yaşam bu toplumun güvenliğini ve mutluluğunu koruyacak şekilde davrandığı ölçüde ticaret toplumu ilerleyecek ve meşruiyetinin temeli olan genel refah durumunu gerçekleştirebilecekti.

1790 yılında öldüğünden beri Smith hiç unutulmadı. Ne var ki, ufuk sahibi bir çok düşünürde olduğu gibi, sonraki kuşaklar Smith’in başarıları konusunda daha bir sakıngan tutum sergiliyorlar.

XIX. yüzyılın ilk yıllarında çalışmalarına gösterilen ilgi gerçekten de çifte talihsizlik sergilemiştir. Bir tarafta Smith’in adını saygıyla anan, ama ekonomiyi siyasetin ve ahlâkın dışında ele alarak Smith’in felsefesine sırtını dönen iktisatçılar (hem de politik-iktisatçılar); diğer taraftan güya iktisat kuramlarını siyasal ve ahlakî çerçeveye oturtan öncü sosyalistler ve hatta Marx’ın bizzat kendisi. Takdir edenlerini yüzeysel bulanlar Smith’i ilk burjuva politik iktisatçısı olarak suçladılar. Marx bile Smith’in iktisadını anlamak ve eleştirmek için büyük bir çaba harcarken; büyük ufkunu anlamak için aynı gayreti göstermedi.

Sosyalistler onu bu şekilde mahkum ettikleri için, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında da Smith, muhafazakârlara yakın bir düşün adamı olarak görüldü. Bu, aslında Smith’in sınırlı, küçük hükümete olan inancından kaynaklanan bir varsayım olup; Smith’in yerleşik menfaatleri dengeleme inancını ve muhafazakârlara hiç de cazip gelmeyen kurumlar reformunun yasama tarafından gerçekleştirilmesi düşüncesini göz ardı ediyordu.

Smith’in felsefesini bütünüyle benimseyip günümüze taşıyanlar Liberaller olmuştur. 1850’den önce kendisini ayakta tutan dinî temelli siyasete laik bir

alternatif ararken Gladstone, yeni liberal anlayışı, serbest piyasa ekonomisi, faaliyet alanları küçültülmüş hükümet ve etkin yasama programına sahip bir parlamentoya oturtuyordu. Her ne kadar Gladstone bu anlayışı açıkça Smith'e mâl etmese bile; Smith'in felsefesini bütünüyle en fazla bu yaklaşım temsil ediyordu. Yüzyılın sonuna gelindiğinde 'Liberal Sömürgeciler' imparatorluk serbest ticaret birliği düşüncesini bile rahatlıkla öne sürüyorlardı. Ama nedense hiç kimse, İskoç romancısı John Buchan, ki Smith'in çağdaşı idi, dahil, Smith ile bu düşünceler arasında bir ilişki kurmuyordu.

XX. yüzyılın ortalarında Smith'in yıldızı, kamu yatırımları ekonomisi görüşü ile ortaya çıkan ve bu görüşleri Britanya'da büyük bir iktisadî uzlaşşı sağlayan Keynes karşısında iyice söndü. Son zamanlarda Keynes'e karşı görülen muhafazakârlar tepki Smith'i tekrar ön plana çıkarır gibi olmuş; ama düşüncelerinin muhafazakârlar için çokta uygun olmadığı hemen fark edilmiştir. Bu konuda gerek İngiltere'de, gerekse Amerika'daki muhafazakâr düşünürleri sıkıntıya sokan iki önemli sorun ortaya çıkmaktadır. Bir tarafta, Smith'in iktisadî serbesti sistemi, ki hem sınırlı, ucuz hükümet öngörüyor; hem de hükümetin, sermayenin çıkarlarını dengeleyecek sürekli müdahalelerini kaçınılmaz buluyordu. Diğer taraftan, iktisadî serbestinin –Smith tarafından tespit edilen- ahlakî boyutu bir çok muhafazakârın tercih ettiği organik, ahlakî bakımdan benzeşen bir toplum anlayışına pek uygun düşmüyordu. Her ne kadar hiçbir muhafazakâr Smith'i reddetmese de; düşüncelerini olabildiği kadar az kullanmak daha fazla işlerine geliyordu.

Smith'in toplumsal felsefesi hâlâ geçerli olabilir mi? Doğal serbestlik sistemini, çağdaş piyasa toplumlarına uygulamak hâlâ düşünülecek bir noktadır. Bu takdirde hükümet, dar anlamda, sadece savunma ve adaleti sağlamakla sınırlandırılacak; ister sermaye ister işçiden kaynaklansın en ufak piyasa sapmaları karşısında derhal harekete geçecektir. Yalnız gittikçe karmaşık bir yapı kazanan toplumsal gerçeklik karşısında bu düşüncenin ne kadar geçerli olabileceği tartışılabilir. Bu durumda Smith'in felsefî ufkunun temellerine sarılmak daha faydalı sonuçlar doğuracaktır.

Smith'in buraya kadar anlatmaya çalıştığımız felsefesinden üç önemli ilkeyi tekrar vurgulamak gerekiyor. Toplumun tamamının refahını sağlamak için ekonomik büyüme tek çözümdür. Ekonomik büyümeyi sağlamak için ise hükümet kurumu, topluma karşı sorumlu tutulmalıdır. Bunun anlamı hükümetin ekonomik ilişkilerde olduğu gibi diğer alanlarda da uluslararası olması ve kurumların yasama tarafından sürekli gözden geçirilmesi demektir. Nihayet son olarak toplum felsefesinin görevi yasamaya yönlendirici düşünceleri ve ütopyalari ile ışık tutmak olmalıdır.

Çeviri: İhsan Sezal